

“DƏDƏ QORQUD” MÖVZUSU POSTMODERNİST ROMAN DÜŞÜNCƏSİNDƏ

Azərbaycan nəsrində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının postmodernist roman müstəvisində istifadə olunması yazıçı, şair, prof. K.Abdullanın adı ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, yazıçının “Dədə Qorqud” yaradıcılığı uzun illərin məhsuludur, onun həm bədii, həm də elmi əsərlərini əhatə edir. Ədibin bədii və elmi əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatında, Azərbaycan ədəbi mühitində bənzəri olmayan orijinal hadisədir. K.Abdulla özünəqədərki ənənə əsasında işləmir, lakin yaradıcılığında güclü bir ənənə də müşahidə olunur, bu ənənə elə K.Abdullanın öz ənənəsidir. O, xüsusilə bədii yaradıcılığında inkişaf etdirdiyi “Dədə Qorqud” yozumu ənənələri ilə müasir Azərbaycan tənqidində, əslində, çaşbaşlıq yaratmış müəllifdir. Hələ ki, Azərbaycan ədəbiyyatında üçüncü minilliyin başlanğıcında elə bir bədii əsər olmadı ki, onun haqqında K.Abdullanın 2004-cü ildə çap olunmuş “Yarımçıq Əlyazma” romanı qədər yazsınlar və mübahisə etsinlər. Bu roman ədəbi və elmi mühiti sözün həqiqi anlamında silkələdi. Haqqında çoxsaylı yazılar dərc olundu. Bu yazıların əksəriyyətini bir xətt birləşdirir: emosionallıq [4, s.125].

Roman tənqidçilər tərəfindən ya çox bəyənilədi və tərifləndi, ya da tənqid və inkar olundu. Azərbaycan ədəbi tənqidi uzun müddət “Yarımçıq Əlyazma” ilə məşğul oldu. Milli ədəbi tənqid bu

əsəri qiymətləndirərkən çətinliyə düşdü, “Yarımçıq Əlyazma” Azərbaycan ədəbi tənqidinin nəzəri-metodoloji ehtiyatlarındakı “yarımçıqlıqları” ortaya çıxardı. Köhnə baza əsasında formalaşmış müasir Azərbaycan tənqidi elə bu köhnə baza üzərində də qalmışdı. Azərbaycan nəsr XX əsr ədəbi düşüncəsinin davamı idi və onu dəyərləndirmək müasir ədəbi tənqid üçün son dərəcə asan idi. Birdən-birə həm əski motivləri, həm də anlaşılmaz dərəcədə yeni olan bədii düşüncəni əks etdirən “Yarımçıq əlyazma” ortaya çıxdı. Əski motivlər deyəndə qədim yazılı abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı nəzərdə tutulur. Yeniliklər isə ənənəvi, bizim alışıq olduğumuz “Kitabi-Dədə Qorqud”dan çox fərqlənir, lakin ortaqlar, mövzu və oxşarlıqların olması da danılmazdır.

İlk reaksiyalar çox sərt oldu və ədəbi tənqid sferasından kənara çıxdı. Romanın müzakirəsinə ziyalılar qoşuldu, bu müzakirədə ədəbi subyektlərin özü-yazıçı və şairlər iştirak edirdi. Müzakirə ədəbi təhlil müstəvisindən çıxıb, ədəbi nəsillər arasında zövq, mövqe, ədəbi metod savaşına çevrildi. Nəhayət, bu çoxsaylı yazıların içində romanı onun öz “müəllif konsepsiyası” baxımından qiymətləndirən yazılar da görünməyə başladı. Romanın bir çox dünya dillərinə tərcümə olunması müzakirənin sərhədlərinin Azərbaycan sərhədlərini aşmasına səbəb oldu, dünya səviyyəsində müzakirə olunmağa başladı. Bununla da “Yarımçıq Əlyazma” Azərbaycan ədəbi mühitini özünə yenidən baxmağa məcbur etdi. Bu roman uzun illər boyu bədii yaradıcılıq və ədəbi tənqidin meyar kimi əsaslandığı dəyərlərin yenidən dəyərləndirilməsinin vacibliyini də ortaya çıxardı. “Yarımçıq əlyazma” romanı Azərbaycan ədəbi düşüncəsinə öz bədii “yükünü” verməklə yanaşı, ədəbi mühitə də öz yükünü verdi: ona “canlanmaq, dirçəlmək, oyanmaq” potensiyası bəxş etdi.

“Kitabi-Dədə Qorqud” bütövlükdə K.Abdullanın bədii və elmi yaradıcılığında əsas və mərkəzi yeri tutur. K.Abdullanın “Dədə Qorqud” motivləri əsasında bədii yaradıcılığı onun eyni motivlərlə bağlı elmi tədqiqatlarının davamı, tərkib hissəsidir. Müəllifin elmi və bədii yaradıcılığında müşahidə olunan bu vəhdət K.Abdulla yaradıcılığını ümumilikdə səciyyələndirən keyfiyyətdir. Onun elmi əsərləri intellektual axtarışlarının məhsulu olduğu kimi, bədii əsərləri də, əslində, bu elmi axtarışların poetik müstəvidə davamıdır. “Yarımçıq Əlyazma” romanının cildinin arxa qabığında müəllif özü bunu aydın şəkildə belə ifadə edib: “Yarımçıq Əlyazma”ya gətirən yollar, izlər, çıxışlar, lağımlar: “Əvvəl-axır yazılanlar...”, “Yolun əvvəli və axırı”, “Unutmağa kimsə yox...”, “Ruh”, “Gizli Dədə Qorqud”, “Sirriçində dastan və yaxud Gizli Dədə Qorqud – 2”, “Bir-iki, bizimki...”, “Kim dedi ki, Simurq quşu var imiş?!”, “Sirriçində nəğmələr”, “Gümüş dövrün sirləri”, “Qərar”, “İlişin qayıtmağı”, “Elə bil qorxa-qorxa...”, “Hərdən mənə mələk də deyirlər...”, “Beyrəyin taleyi”, “Casus”, “Hamı səni sevənlər burdadı...”, “Dəvə yağışı”, “Kədərli seçmələr” və hətta: “Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri əsasları” [1].

K.Abdullanın “Dədə Qorqud” motivləri əsasında elmi yaradıcılığı bədii yaradıcılığından daha əvvəllərə gedib dayanır. Bu yazılarda yazıçının “Yarımçıq Əlyazma” romanını necə yaranmasının izahı və “texnoloji mexanizmləri” gizlənmişdir. K.Abdulla “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarını hamıdan fərqli oxumağı, hamıdan fərqli anlamağı bacarır və buradakı saxlanmış “gizli” məqamları tutub, onların ardınca mətnin daxili aləminə, dərin qatlarına, mətnaltı mənələrə ustalıqla enir. “Yarımçıq Əlyazma” romanını bu cəhətdən “Dədə Qorqud” dastanının ilk baxışdan görünməyən hissəsi saymaq olar. O, görünməyən aləmə K.Abdulla zəngin biliklərindən, “gizli” məqamları tutmaq kimi xüsusi qabiliyyətindən istifadə etməklə enə bilir. K.Abdulla buna özünü illərlə hazırlayıb. Onun elmi yaradıcılığı, bir növ, bu hazırlığa xidmət etmişdir. Bu cəhətdən onun 1979-cu ildə çap olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili və mifoloji təfəkkürü” adlanan məqaləsi ilə 2004-cü ildə çap olunmuş “Yarımçıq Əlyazma” romanı arasında 25 illik zaman məsafəsi var. Ancaq romanın ədəbi mühiti çaş-baş qoyan məzmununun “texnologiyası” məhz bu məqalədə var. Müəllif məqalədə dastanın oxucunu heyran qoyan dil gözəlliyinin mifoloji görüşlərlə bağlı olduğunu, daha doğrusu, dilin funksional formullarının mifin funksional məntiqinə tabe olduğunu, yaxud onunla müəyyənləşdiyini göstərmişdir [1].

“Yarımçıq Əlyazma” romanı başdan-ayağa təzadlar, düşündürücü məqamlar və müəyyən mənada qəribəliklər üzərində qurulmuşdur. Roman kifayət qədər iri həcmə malikdir. Lakin bu qədər iri həcmli romanın məzmununu cəmi bir neçə cümləylə izah etmək mümkündür: Oğuz elinin başçısı Bayındır xan xəbər alır ki, Oğuz elində casus var imiş. Salur Qazan onu tutdurub, sonra da

Oğuz bəylərinin hamısının iştirakı ilə qurulan müşavirədə hamının razılığı ilə zindandan buraxmış, Oğuzu tərk etməyinə şərait yaratmışdır. Bayındır xan Qorqudun katibliyi ilə bir neçə günlüyə istintaq qurdurur və romanın bütöv məzmunu bu istintaq süjetlərindən ibarətdir. Aydın olur ki, casusun anası Boğazca Fatma bir-bir Oğuz bəylərinə yaxınlaşıb, hər bir bəyə ayrılıqda gəncliyini, onunla sevişdiyi anları xatırladaraq deyib ki, bu uşaq səndəndir. Beləliklə, Oğuz bəylərinin hər biri elə güman edib ki, casus onun oğludur. Ona görə də bəylər biri-birindən gizlin casusun zindandan buraxılmasında həmrəy olublar.

Bu sadə və qısa, məna etibarilə çox mürəkkəb, təzadlı məqamları biri-birinə ülvî şəkildə qovuşdurmağı bacarmaq K.Abdullanın ustalığının göstəricisidir. Süjet sadə olsa da, məzmunun məna qloballığı və aktuallığı birlikdə mükəmməl kompozisiya yaratmışdır. Romanda digər təzadlardan biri komikliklə ciddiliyin orijinal şəkildə birləşdirilməsi, vəhdətdə verilməsidir. Süjet zahirən komikdir. Boğazca Fatma Oğuz bəylərini barmağına dolayır. Lakin bu komizmin altında ciddi bir faciə görünür: Oğuz elinin birliyi, İç Oğuzla Dış Oğuzun birliyinin zədələnilib parçalanması, qardaş qırğınının sürətlə yaxınlaşması. Bu əsas məsələ Dədə Qorqudun öz-özü ilə daxili dialoqunda belə ifadə olunur: “Bayındır xan bunları söyləyib yum verdi, susdu. Mən dəxi susdum. Bəli, bu imiş Xanın əsl öyrənmək istədiyi mətləb. Kim Oğuz içində nəyi dilər?! Oğuzun yarası hardadır? Artıq uzun zamandan bəri ikiyə bölünmüş Qalın Oğuzun sözdəki birliyi bu gün niyə tük qədər nazik oldu? Suçlu kimdi?” [1, s.281].

Romanın süjet əsasında duran “casus” məsələsi nə qədər komik planda təsvir olunsada, onun altında çox ciddi problemlər durur. Prof. T.Hacıyevin yazdığı kimi, “Oğuzu tarixən solduran məhz casus olub. Asiyada Çin casusluğu türkü içəridən palıdı qurd yeyən kimi əridir, Qərbdə həmin üsulla Avropa Oğuzla qıpçağı bir-birinə qırdırır. Bu gün də Oğuzun nəvələrini casus bir-birinə qırdırır zəif salır” [3, s.10]. Demək, “casus” məsələsi eposda olduğu kimi, romanda da milli mövcudluğun əsası olan dövlətçiliyin sütunları ilə bağlıdır. Bu baxımdan, K.Abdullanın elmi və bədii yaradıcılığında “casus” mövzusuna dönə-dönə qayıdılmasının səbəbləri üzərinə, fikirləşirik ki, prof. Q.Namazovun aşağıdakı fikri aydın işıq salır. O yazır: “Qədim türk xalqları, eləcə də Azərbaycan xalqı öz torpaqlarında yaranan dövlətlərin quruculuğu haqqında min illərdən bəri yaşanan dastanların öyrənilməsi problemi həm tarixə yenidən dönüş, həm də soykökümüze qayıdış baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir” [5, s.41].

K.Abdulla “Yarımçıq əlyazma” romanında “Dədə Qorqud” motivləri və özünün bədii təfəkkürünün məhsulu olan hadisələri vəhdətdə verərək ədəbiyyatımızda həm bu mövzuda yazılmış əsərlər içərisində bir yenilik, fərqlilik yaratdı, həm də janr olaraq yeni bir janra-postmodernizm janrına müraciət etdi. Prof. K.Abdulla romanda əskiliklə yeniliyi çox böyük sənətkarlıqla vəhdətdə verərək bu günümüzün, indiki dövrümüzün aktual problemlərinə də işıq salmışdır. Romanda əks olunan ailə-məişət problemləri, ailə fərdləri arasındakı problemlər, yalançılıq, xəyanət, fırıldaqçılıq motivləri keçmişə baxaraq bu günkü hadisələrə nəzər salmağa, oxucunu düşünməyə vadar edir. İstər janr yeniliyi, istər əskilik arasına əlavə olunan yeniliklər, istərsə də “Yarımçıq əlyazma”nın müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunması nəticəsində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dünya arenasında tanınması və oxunmasına səbəb olması baxımından K.Abdullanın “Dədə Qorqud” yaradıcılığı ədəbiyyatımızda çox qiymətli və diqqətəlayiq bir hadisədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdulla K. Yarımçıq əlyazma. Bakı: “XXI”-YNE, 2004, 288 s.
2. Abdulla K. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili və mifoloji təfəkkürü/Ulduz jur., 1979, № 1, s. 57-59.
3. Hacıyev T. Həmişəyaşar Dədə Qorqud ədəbiyyatı/Qorqud ədəbiyyatı (bədii əsərlər). Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 4-14.
4. İsmayılova Y. “Dədə Qorqud kitabı” və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Bakı, “Elm”. 2011, 368 s.
5. Namazov Q. “Kitabi-Dədə Qorqud”un sələfləri/Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IX kitab. Bakı: Səda, 2000, s. 41-52.

XÜLASƏ

Azərbaycan nəsrində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının postmodernist roman düşüncəsində istifadə olunması görkəmli yazıçı, şair, prof. K.Abdullanın yaradıcılığı ilə bağlıdır. Kamal Abdullanın elmi və bədii yaradıcılığı “Dədə Qorqud” mövzusu ilə sıx bağlıdır. Prof. K.Abdulla bu sahədə geniş elmi və bədii tədqiqatlar aparmışdır. Onun “Dədə Qorqud” mövzusunda bəhs edən və ədəbiyyatımızda yenilik olan “Yarımçıq əlyazma” romanı bu baxımdan çox qiymətli əsərdir. Bu əsərin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dünya arenasında da məşhurlaşmasında böyük rolu vardır.

Açar sözlər: *nəsr, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, postmodernizm, roman, ədəbi tənqid, “Yarımçıq əlyazma”*

Rəyçi: *prof. Y.N. İsmayılova*